

POE A. EDGÁR ELBESZÉLÉSEI.

I.

Nem régiben szerencsés valék ugyane helyről*) rövid felolvasást tartani Poe szelleméről, a mint ez költeményeiben nyilatkozik s míg egyfelől fő törekvésem volt ez épen oly kiváló, mint sajátos genie természetét vizsgálnom meg, mely költő irányára befolyt, más részt kiemeltem azt is, hogy nem csupán a Holló, ez a legelterjedtebb költeménye érdemli meg a méltánylatot, sőt ez a híres költemény csak egyik, bárha legkiválóbb nyilatkozata Poe eredeti és rejtélyes költői természetének.

Most elbeszéléseit kívánom ismertetni, illetőleg költői természetét elbeszéléseiben vizsgálni meg, melyekben ez nem kevésbé csodásan mutatkozik s melyeknek maig is úgy az angoloknál, mint kivált a francziáknál hírének legjavát köszönheti.

Ha valaki gyakran olvas idegen költői műveket s legkivált regény- és elbeszélés-féléket, nem egyszer teszi magában egy-egy tehetségesebb író művénél ezt az észrevételt: „minő csodás társadalom, minő csodás élet, természet lehet az, mely ilyen inspiratiokat nyújt az írónak, ily tárgyakat műveihez; nálunk ilyenek írásához hiányzik a thema az életben.“

Nem kétséges, hogy habár az emberi természet s általán az egész élet mindenütt ugyanazon s pedig nem nagyon számos alaptörvényre vihető vissza: a környezet, művelődés iránya, szóval mindaz, mi a természetet, életet teszi, az emberi jellem oly módosulásait okozza különböző helyeken, melyek egészen sajátosak, eltérők minden mástól. Azonban az egyes írók rajzainak e feltűnő eltérése s e meglepő különössége még sem e vidékek és népek sze-

*) Az Erd. Múzeum-Egyl. bölcs. szakosztályának ü'lésén.

rint módosult emberi természet eltérésein alapszik, sokkal inkább az író szellemének különös alkatán, sajátos és eredeti intuitioin, melyekkel az életre néz, a színezésen, melyben tárgyait föltünteti, a vonásokon, melyeket fölfedez, az alapelveken, melyekből kiindul, a stýlen, melyben dolgozik.

Igy, ha pl. a festóművészetre néziünk, az ugyan világos minde-
denki előtt, hogy a levegő színe és hangulata tájak szerint változó.
De vajon, hol találjuk fel magában a levegőben Rafael fénylő, tiszta,
Coreggio aranyos fátyolzatú, Rubens lángveres vagy rózsaszínű, Mu-
rillo szürkés, ólomfényű és Rumbrándt sárgásszennyes fényzárait oly
állandósággal és következetességgel, mint e művészek festményeiken
alkalmazták? A hangulatot csak részben kapták az életből s a ter-
mészetből, nagyobb részét szemlélődésök s felfogásuk természete ma-
gyarázza meg. Röviden: a művész mindig többet ad a műhöz, mint
a mennyit az életből vesz. Ezért érezzük műveinél magukat, míg
beletanulunk, majdnem idegen világban, s ezért kiáltunk fel, mint a
görög, midőn meglátta egyik istent: majdnem emberinek látszol, de
van rajtad valami, a mit nem ismerek. Körülbelől ezért van az is,
hogy épen a legnagyobb műveknek van meg az a természetök, hogy
első olvasásnál tetszenek legkevésbbé s hogy a közönséges szellem az ily
műnek világába nem fogja magát soha beleélni s tehát épen a legna-
gyobb művek aratják a legnagyobb bámulatot s a legkiválóbb közönyt.

Nem ezáltalánul hozom föl ezeket Poenál. Volt e ember valaha
elitéltebb és megvetettebb s viszont bámultabb is épen ugy erkölcsi
mint művészi szempontokból? De ha jelleme a legujabb s igen mély-
reható kutatások mellett is paradoxon maradt s hol bukott daemon-
nak, hol csak vétkes angyalnak rajzolja: ma már a költőnek, a
művésznek minden bírálója szívesen nyújtja a babért; a francziák-
nál, németeknél, spanyoloknál művei uj meg uj fordításokban jelen-
nek meg; művészi eljárását a regények százai utánozzák más-más
irányban s a gúnyíratok, travestiák legjobb műveiről, ma már csak
irodalmi különlegességek számába mennek.

De művei olvasása közben nem egyszer gondoljuk: vajon az
amerikai élet, melyből tárgyait merítette, csakugyan adhatott-e ily
anyagot? vajon egyáltalán a való élet elemei ezek? nem inkább egy
káprázatos világba visz a költő, melyben álomszerű, csodás lények
épen oly csodás, mint káprázatos életet élnek?

Habár ő felületesebb bírálójánál csakugyan fölébresztette e nézetet, mi egész nyugodtan azt feleljük, hogy Poe a való életből s a tudomány akkori állásából indult ki s elbeszélései nagyon is e két-től alapulnak. E kettő hol külön, hol együtt adja műveihez az anyagot s a káprázatos, a mystikus tehát nem úgy jelen meg Poenál, mint pl. a német phantastikus elbeszélők némelyikénél, mint lényeg, mint czéltalan keresése a különösnek, melyhez tehát a valóságnak nincs köze, hanem mint oly elem, mely a való világgal összeolvad, melybe emez átjátszik.

Tekintsük meg pl. Poe egyik leghíresebb elbeszélését, „Roget Mari titkos eltűnése”-t (Mystery of Marie Roget), melyet ő egy newyorki gyilkosságból merített s az esemény hősnője Mary-Cecilia Rogers, egy szivaráros leány volt. Az esetet részletesen leírták az akkori New-York Mercury és a Brother Jonathan.

Mary a legcsinosabb leányok egyike volt New-Yorkban s egy szivaráros, szépségére számítva, üzletébe vette. Bárha számos kísértésnek volt kitéve, a csábításoknak ellent állt; de egyszer különös módon eltűnt, hová? sem anyja, sem gazdája nem tudta. Az esemény feltűnt előbb csak a közelebbi ismerősöknek, majd a lapoknak is; eltűnése nagy zajt keltett, de egy hét múlva a leány előkerült teljes épségben, csak kissé szomorúan, csodálkozva a fölébredt érdeklődésen s jól, rosszul igazolva kimaradását. Az érdeklődés természetesen abban maradt s Mary megúnván a közfigyelmet, hazatért anyjához, ki a Nassau-street-en kosztadóné volt

Öt hónap múlva Mary újra eltűnik, három napig semmi hírt sem hallanak róla, a negyediken kifogják a Hudsonon úszó holtestét a rosszhírű Weehawken város-rész közelében, jó távol a leány és anyja lakásától. Ez eset nagy föltűnést keltett s a gyilkosra előbb 200, majd 400, majd 1000, végre 2000 dollárt tűzött ki a rendőség s egy városi polgárokból álló bizottság e díjat 6000 dollárra emelte; de a gyilkos nem, csak azok a körülmények derültek ki, melyek Marynak a szülői háztól eltávozásától haláláig történtek.

Eltávozott hazulról ugyanis 1840. jun. 22-én reggel 9 órakor, hogy mint mondá, a napot egy nénjénél töltsse. ki a város másik végén, s a folyó közelében lakott. Egy ifjunak, ki jegyese volt, este érte kellett volna mennie. A rossz idő megakadályozza benne, de hiszen, gondolja magában, Mary, mint többször is tevő, az éjet majd nénjénél

tölti. Hétfőn azonban kitünik, hogy Mary néjénél nem is járt, szerdán pedig megkerül holtteste az elbeszélte módon. A jelek nem vízbe-fulásra utáltak. Arczát feketés vér borította, mely száján ömlött ki, ajkai körül semmi tajték, mint a vízbe-fulaknál szokott, a sejt-szövetekben semmi színváltozás, nyakán néhány karczolás és ujjnyomok, meredt karjai a mellére voltak hajtva, balja befogva és görcsösen összehúzódva, jobbjá félig nyitva. A horzsolások öklei körül eléggé mutatak, hogy vagy a gyilkosság előtt, vagy utána kezeit megkötötték. Egyébként látható sértések vagy ütések nyomai nem mutatkoztak. Kezdetben nem is volt észrevehető egy selyem zsinór, mely annyira nyakára volt szorítva, hogy a földuzzadt hús alatt eltűnt. E zsinor bogja a bal fül alatt volt s ez lehetett a gyilkosság eszköze. Röviden, az orvosi szemle bűnös cselekményt állapított meg s más részt a leány ártatlanságát is jelzé.

Mary ruhái nagyon össze voltak tépve. Köntöse föl volt hasítva alólról derekáig és teste körül csavarva, tengerész-boggal volt összekötve. Finom mousseline alsószoknyájából gondosan egy 18 hüvelyknyi széles szalag-féle volt szakítva, lazán nyakára kötve nyakkendő-szerűleg s kemény boggal összekötve. E mousseline-szalagra s az említett selyemzsinórra voltak erősítve a leány himzett sapkájának szalagjai s a sapka maga a leány vállain csüngött. E szalagok bogja egyáltalán nem hasonlított azokhoz, minőket a nők szoktak kötni, sőt inkább a tengerészek slip-knot-ja (laza-bog) volt.

E vizsgálatokhoz más fontos adatok járultak. Egy nő gyermekei, kinek a külvárosban korcsmája volt, a Weehawken melletti bokrok közt csatangolván, egy nagyon félreeső lombbugasban, mely alatt három nagy kő némi durva kőpadfélét alkotott, találtak egy fehér szoknyát, egy selyem derékszalagot (écharp), egy napernyőt, keztyűt, egy zsebkendőt, melyek mind a Rogers Maryéi voltak. A közeli bokrokon is ruhafoszlányok voltak láthatók. A föld föl volt turva, a bokrok küzdelem nyomait mutatták. E hely s a folyó közt több korlát ki volt döntve s a föld le volt nyomva, mint valami súlyos teher alatt, melyet kézzel végig vonszoltak rajta.

A korcsmárosné előadta e fölfedezés után, hogy vasárnap d. u. 3 óra tájt, a gyilkosság napján, egy nagyon barna ifju s egy leány kevés időt tölte el nála. Ekkor a közeli liget felé mentek. Az ifju leányon, kinek ruháját a korcsmárosné megjegyezte magának,

valóban volt derékszalag (écharp). Az ifju pár után egy ifjaktól álló banda, azokból, kik gonoszágaikkal a közrendet annyiszor fölháborítják, ebédért rikoltozva a korcsmába jött; innen fizetés nélkül a liget felé távoztak, honnan este sietve s nagy izgalommal visszatértek ugyanazon az uton s a folyón átkeltek. Ugyanez estén, kevéssel az éj beállta előtt, a korcsmárosné női kiáltásokat hallott, heves, kétségbeesett kiáltásokat, melyek nyomban megszüntek. E vallomást egy omnibus-conductor is megerősíté, ki látta Maryt egy barna ifjuval a Hudsonon egy dereglyén átkelni.

Másnap, hogy e kutatások történtek, a bonyodalmat egy más szomorú eset növelte t. i. Payne-t, Mary jegyesét, majdnem holtan találták ugyanott, hol hihetőleg Mary megöletett. Egy üres laudaniumos üveg s lehelete bizonyítá, hogy mérget vett s meghalt a nélkül, hogy szólt volna. Egy hátrahagyott levele tanusítá, hogy a bánat és szerelem voltak öngyilkosságának okai. De lehet, hogy lelki furdálásai kergették a halálba; mert Paynet az előtt is az első pereztől fogva gyanusíták s csak nem elég világos alibi-re hagyták szabadon. Ha Payne nem volt ott, Mary halálával lehetett volna okolni a barna ifjut, az ifjaktól álló gonosz bandát, de így? Röviden a new-yorki lapok hevesen vitatkoztak arról, hogy ki lehetett a gyilkos.

Az eset, melyet röviden elbeszéltünk, 1840-ben történt, Poe elbeszélése 1842 novemberében jelent meg s annak kikutatására törekszik, hogy ki lehetett a gyilkos, kutatásainak alapjául vevén az akkori hirlapi közleményeket. Leglényegesebb változtatása az, hogy az egészet Párisba teszi át s természetesen a new-yorki helynevekből: csinált párisi helynevek lesznek. Ő maga az elbeszélés tervéről a következőket írja: „Egy ifju leányt, Mary Cecilia Rogers-t New-York szomszédságában meggyilkoltak és habár halála nagy és hosszas izgalmat keltett, a vele kapcsolatos titok még nem volt fölfödve, midőn ez elbeszélés íratott és megjelent. Ebben a szerző egy párisi grisette esetének leple alatt követte a Mary Rogers meggyilkoltatása tényeit, pontos részletezésben a fontosakat, s csupán párhuzam kedvéért a lényegteleneket. Így minden, a költöttre alkalmazott bizonyíték alkalmazható benne a valóságra is s a való kikutatása volt a cél. A „The Mystery of Marie Roget“ a szörnyű eset után több idő múlva íratott és pedig a nyomozatnak csupán a hirlapokban közölt adataiból. Így sok mindent nélkülözött az író, mi segíthetett

volna rajta, ha járt volna ott s megvizsgálta volna a helyeket. Azonban nem lesz helyén kívül megemlíteni, hogy két egyén vallomása (egyik ezek közül az elbeszélésben szereplő „Deluc asszony,”) különböző időben, jóval utóbb megjelenésénél, egészben megerősítették nem csak az általános végkövetkeztetést, hanem mindama fő hypotheticus részleteket is, melyeken e végeredmény alapul¹⁾

Íme, tehát Poe eljárása. A valóból vagy az annak teljesen megfelelő adatokból merít s célja a legszabatosabb logikai módszer segítségével kikutatni az ismeretlent. Ugyanis Poe előre felteszi, hogy a véletlen alávethető esalhatatlan kiszámításnak s az ismeretlen kitalálható a logica, az okoskodás útján. Ma a valószínűség kiszámítása, mondja ő, lényegében mennyiségteni s így nekünk hatalmunkban van az az anomalia, hogy a legszigorubb exact tudományt alkalmaztuk a bölcséleti speculatióban a legkevésbé érzékelhetőnek elvont természetére. A tapasztalás megmutatta, s a valódi bölcsélet mindig bizonyítani fogja, hogy az igaznak nagy, sőt legnagyobb része e látszólag a dologhoz nem tartozókból ered. Ezért határozta el a modern tudomány az előre nem látottnak a számítását, a véletlent, a váratlant, a nem képzelteket az iskolák matematikai szabályainak vetvén alá.²⁾

A lehetőséget, a véletlent mennyiségteni formuláknak vetni alá s ezt alkalmazni az elbeszélésekben, ez jellemzi Poe elbeszélő költészetét első sorban. E szerint az inductiv okoskodást alkalmazta a novellában vagyis a moralis világban, hogy az előzményekből a mathematica erejével s biztosságával határozza meg az eredményt vagy pedig valamely eredményből hasonló módon kiszámítsa az előzményeket.

Rendszeren két fajta problema teszi kutatásai tárgyát. Vagy valamely homályos, u. n. bűnügyi, törvényszéki esettel foglalkozik, mely mint rejtély, megoldhatatlannak látszik vagy valamely tudományos igazság alkalmazásával az életre. Megfejtésre méltónak tartott titkai tehát: valamely homályos tény, talány, vig vagy gyászos rejtély, mely eszét ingerli a megfejtésre, míg végül bámulatos túrelem, körültekintő aprólékosság, erős logica segítségével a látszó lehetetlenségen győzelmesen emelkedik fölül a diadalmas ész. E szerint Poe legerősebb elbeszélő muzsája a logica, az okoskodás induc-

¹⁾ Jugram : Edgar Allan Poe 189 I. ²⁾ U. ott 190—1 I.

tív iránya, mely majdnem monomaniává lesz nála. Novalis „Moral Ansichten“-jeiből idézi e mondást, mint jelszót, hogy „az ideális tényeknek létezik oly sora, mely a valósággal párhuzamosan halad“. ¹⁾ E tények sora a legméltóbb s egyetlen tárgy Poe képességének, melynek a logikai erőn kívül csodás adománya volt az erős képzelő erő s kiváló hajlam a bizarre, a phantasticus, a csodás iránt. Ezért erős logicáját épen oly biztosan alkalmazza egy rejtélyes eset kiderítésére, mint egy lélekállapot rajzára vagy egy-egy költött ténynek ilyszerű előadására, hogy az a teljesen megtörténtnek minden valószínűségével keltsen illúsiót s valóban nem egyszer megtörtént, hogy valóságnak vették kigondolt utirajzait, meséit, mi némileg a koklerség benyomását teszi s használták is e tulajdonságára az „irodalmi jongleur“ elnevezést.

Valóban gyakran egyáltalán nem törődik azzal, hogy vajon méltó tárgyra akad, melyen elemző, inductiv logicáját bemutassa. Épen úgy tesz, mint a milyennek az elemző észjárását a „Morgue utcai gyilkosságok“ elején rajzolja, a melyben világosan önvallomás is van.

A léleknek az a tyhetsége, mond az idézett helyen, melyet elemzőnek (analyticus) mondunk, magában véve kevésbé fölfogható, hogy sem elemezni lehetne. Csak eredményeiben ismerjük föl. Tudjuk róla többek közt, hogy mindig a nagy gyönyör egyik forrása azokra, kiknél a szokottnál magasabb foku e képesség. Épen úgy mint az erős ember testi előnyeire büszkén keresi az alkalmakat, melyekben izmait mutogathatja, az elemző is büszkélkedik ez észbeli képességében, mely mindennek nyitjára bírja vezetni. Gyönyörrel ragadja meg a képességének kínálkozó alkalmakat, bármily közönséges legyen is az a tárgy, mely ilyet nyújt. Keresi a rejtvényeket, rebusokat, hieroglyphokat s mindenik megoldásában éleslátásának oly bizonyítékát adja, mely a közvélemény előtt természetfölöttinek látszik. Valóban az elért eredmények, bárha a módszeren alapulnak s csakis a módszeren, nagyon is teszik azt a benyomást, miutha intuitio eredményei volnának. A problémák megoldásának e képessége

¹⁾ A „The Murders in the rue Morgue“-hoz is a következő jeligét kapcsolja: »Minő dalt énekeltek a syrének? mi nevet vett föl Achilles, midőn a nők közé rejtőzött? habár fejtörő kérdések, de nincsenek kívül minden hozzátetésen».

erejéből jelentékeny részt köszön kivált a felsőbb mathesisnek, melyet hibásan analysisnek hívnak, holott nem az. A számolás nem egy az elemzéssel.

Az elemző képesség nem zavarandó össze az éles elmével sem; mert míg az elemző stüükségképen éles elméjű, az éleseszűek néha nem képesek az elemzésre! Az összerakás vagy kombinálás, melyben az éles elme rendesen nyilatkozik, s melyet a phrenologok, a mint hiszem, hibásan, egy külön szervnek tulajdonítanak, mert ők ebben külön alapterhetséget látnak, oly egyéneknél található, kiknek értelmi tehetsége, más viszonyok közt, az idiotismussal érintkezik. Sőt ez eset cly gyakori, hogy a specialisták nagyobb részének figyelmét felkölté. Az éles elme s az elemző képesség közt a különbség nagyobb, mint a képzelgés és a képzelő erő közt; de e különbség teljesen hasonló természetű. Valóban úgy találjuk, hogy minden éles elme képzelgő és minden valóban képzelő erővel bíró elme egyszersmind alkalmas az elemzésre.

Valóban épen Poe az, ki bírja e tulajdost s kinek, mert rendelkezik a képzelő erő hatalmával, tehát hatalmában van az elemző ész is, s ki tehát keresi az alkalmakat, melyekben e két tehetségét ragyogtathatja s gyönyört érez, mint a saját mondása szerint az erős izmu ember, midőn erejét mutogathatja.

Éles tekintete épen olyan, mint Zadigé, a keleti bölcsé, kinek kalandjai hatottak is Poe természetes hajlamának kifejlesztésére. Az ő személyei, kikre a maga saját tulajdonait ruházza, ép oly találékonyak, átható szeműek, mint a monda szerint Zadig, vagyis helyesebben olyanok, mint önmaga. Sokat olvasnak és pedig gyakran valamely már elfeledett bizzarre tudomány köteteit, még többet álmodoznak az éjben, komor, misanthrop természetek; nagyon jó nevelésűek, aztán elszegényedtek, mint az „Arany bogár“ Legrandja, kik aztán csodás képességeikkel roppant vagyont szereznek.¹⁾ Csodálatos szellemi adományaik vannak s hol idealis lelkesülésűek, hol melan-

¹⁾ Általában érdekes Poenak a hollóról tett megjegyzése: »Át nem helyezném költeményem hősét szegény környezetbe, mert a szegénység trivialis s ellenkezik a szépség eszméjével Melancholiájának helye egy egyszerűen és költőileg díszített szoba.« Teljesen hasonló jelenség található elbeszéléseiben is, pazar fényűzés, mértéktelen kedvelése mindannak, mi szép és költséges, a szép formák feltűnő kedvelése butorzatban, festményben, szoborban, bámulatos érzék a különös ízlés, a díszes környezet s a keleti pompa iránt.

cholicusak a legszélsőbb fokon; rendszeren tulságosan idegesek, álomlátók, képzelődők, rögeszmében szenvedők, kik alig bírják elhordozni benyomásaikat s olvasmányaik ép oly izgató hatást tesznek rájuk, mint szemlélődéseik. Igen gyakran, mint maga Poe, csak nem rég gyógyultak meg valamely nehéz, többnyire idegbajból, nagy lázrohamból, melyek ellen erős narcoticumokat vesznek, s idegeik a hallucinációk iránt is érzékenyekké lesznek. Rendszerint már a család, melyből származnak, erős képzelő erővel birt mindig s könnyen volt izgatható s ők oly arányban öröklök, mely komoly nyugtalanságot kelt már gyermekkorukban s utóbb folyton erősödik. „Való! ideges, retentő ideges valék mindig; de miért volnék örült azért? A betegség megélesíthette idegeimet, de szét nem roncsoolta, sem el nem tompította,” kiált fel egyik alakja. „Néhány hónapon át beteg voltam, de most a javulás utján valék, mond egy másik, s visszatérő erőim érzete ama boldog hangulatba ringatott, mely épen ellentéte a kedvetlenségnek. Oly hangulatba, a melyben minden érzék a legfelajzottabb s élvezni bírőbb; a melyben minden homály eltűnik a belső látás elől, melyben a felvillanyozott ész szokott képességeinek határain tulszárnyal“ stb. „Már régtől fogva, mond egy másik, családunkat a visionariusok fajából valónak mondták“. . . Vagy levelet kap valakitől, mond s „az irat ideges izgatottság nyomait mutatta s írója heves testi fájdalmáról, lelki rázkodásról szolt“ s elgondolhatók a jelenetek, melyeknek tanuja lett, midőn meghívására hozzá ment. „Oly fajból származtam, mondja egy másik, melyet hatalmas képzelő erő s égő szenvedélyek tettek híressé. Az emberek engem bolondnak mondtak; de a tudomány még nem tanított meg arra, hogy a bolondság vajjon nem a legmagasabb értelem; hogy majdnem minden, mi dicsőség, minden, a mi mélység, nem ered-e az ész betegségéből, az exaltált lélek állapotából az általános értelem rovására. Azok, kik ébren álmodnak, ezer oly dologról tudnak, melyek elkerülik figyelmét azoknak, kik csak aludva álmodnak. Kódös látományaikban az örökkévalóság részeit fogják föl s fölriadva megremegnek, hogy egy pillanatig a nagy titok partjain bolyongtak.“

Dupin, a ki az ő egyik fő alakja, kinek elemző esze és erős képzelete győzelmesen küzd meg az eléje adott rendőri titkokkal, egy elszegényedett párisi lovag, ki tömérdek olvasott s kinek phantasiája elragadó és élettéljes. A lovag egy régi, groteszk tekin-

tetű, omladékszerű házban lakik, melyhez számos babona fűződik s úgy butorozza be, hogy az teljesen megegyezzek az épület komor, phantasticus kinézésével. Itt él teljes visszavonultságban a nappalból éjet csinálva s az elsötétített szobákban két szál illatos viaszgyertya mellett álmodozik, olvas, ír, míg megjön az éj s ekkor megy ki csak Ily életmód mellett kombináló, okoskodó képessége rendkívül kifejlődik. Rá nézve az emberek ablakot hordanak keblökön, melyen át szívökbe tekint. Barátjával (t. i. Poeval) sétálva egy alkalommal valamelyik piszkos utcán a Palais Royal közelében, hosszas hallgatás után megszólal:

— Valóban, nagyon kis alak, az kétségtelen s jobban illenék a Théâtre des Variétéshez.

— Ugy van, az bizonyos, — felelé barátja, a nélkül, hogy hirtelenében arra eszmélne, hogy már több mint negyedórája nem szóltak s Dupin oly valamire adott feleletet, mit ő maga csak elgondolt magában, de ki nem mondott. Rövid idő mulva magához térve észreveszi a csodás jelenséget s így szól: — Dupin, ez meghaladja eszemet. Nem tagadom, meg vagyok lepve s alig hiszek fülemnek. Hogyan tudhatja, hogy én éppen —? Itt megállt, hogy bizonyosságot szerezzen, vajon csakugyan tudja, s kitalálta Dupin az ő gondolatát?

— Chantillyre gondolt, egészíté ki Dupin, miért nem folytatja tovább? Ön épen arra gondolt, hogy ő kis természeténél fogva nem illik bele a tragodiába.

S valóban épen azt gondolta. Chantilly előbb varga volt s színészi düh fogván el, épen Crebillon Xerxesében lépett fel, miért nagyon gúnyolták. Bámulva kéri tehát Dupint, hogy fejtse meg a módszert, melylyel gondolataiba ennyire be hirt hatolni, mire Dupin a következő felvilágosítást adja.

— A gyümölcsáros vitte önt arra a gondolatra, hogy Chantilly nem elég természetes a Xerxes-féle szerepekre, ki körülbelől egy negyedórával előbb, midőn ebbe az utcába tértünk, önhöz ütődött. Már most visszafelé a gondolatmenet főbb láncszemei így függenek össze: Chantilly, Orion, dr. Nichols, Epikur, Stérotomia, az utczakövezet, a gyümölcsáros. Midőn ebbe az utcába tértünk, legutoljára a lovakról beszéltünk, akkor egy gyümölcsáros, fején egy kosárral ment el mellettünk s önt egy halom kőre taszította, mely az utca kijavítá-

sára volt odarakva. Ön rálépett egy ily köre, lecsúszott róla s kissé megrándította a bokáját. Kedvetlennek vagy boszúsna látszék, pár szót mormogott, erre megfordult, a kőhalomra nézett s aztán hallgatva tovább ment. Nem figyeltem különösen rá, hogy mit csinál, de már önkénytelen szokásom, hogy mindent megfigyelek. A földre szegezte szemét s boszús tekintettel nézte a köveget lyukait és repedéseit, miből láttam, hogy még mindég a kövek foglalkoztatják, míg e kis átjáró utczába értünk, melyet Lamartine-utcának hívnak s kísérletképen impregnált fatönk lapokkal van kirakva. Itt az ön arcza kiderült s mivel láttam, hogy ajkai mozognak, meg valék győződve, hogy a „sterotomia“ szót susogja, mely egy kissé tulságos keresett neve az utcaburkolat e fájának.

Tudtam, hogy ön nem mondja ki a szót a nélkül, hogy ne gondoljon az atomra s következőleg Epicur tanára; s mivel, midőn közelebből e tárgyról beszéltünk, utaltam arra, hogy mily csodálatos módon erősítik meg, bárha még alig említették eddig, a legújabb fölfedezések a nebularis cosmogoniában e nemes görög határozatlan hozzávetéseit, meg valék győződve, hogy egyszersmind szeméit az Orion nagy kódere fogja vetni s ezt határozottan vártam is. Főlnézett s ekkor tudtam, hogy gondolatmentében helyes nyomon járok. De a Chantillyről a tegnapi Musèe-ben levő gúnyos cikkben a satyriázó bíráló ama gúnyos megjegyzés alkalmából, hogy a varga mihelyt kothurnust húzott, egyszersmind szükségesnek tartá nevét is megváltoztatni, egy latin verset idéz, melyről már nehányszor beszélgettünk. E sorra gondolkodok:

Perdidit antiquum litera prima sonum.

Mondtam már önnek, hogy e sor Orionra vonatkozik, mely előbb Urionnak iratott s mivel e megjegyzés még más idevonatkozó körülményekkel volt összekapcsolva, tehát ugy velekedém, hogy ön ezt bizonyára nem felejtette el s természetesnek találtam, hogy az Oriout és Chantillyt kapcsolatba fogja hozni. Hogy ezt valóban tette, a mosolyról láttam, mely most ajkai körül lebegett. Ön a szegény varga erkölcsi bukására gondolt. Addig ön némileg hanyag magatartással ment, de most látám, hogy egész magasságában kiegyenesedett. Most már meg valék győződve, hogy ön Chantilly kis területére gondolt. E ponton megszakítám gondolatai menetét ama meg-

jegyzés végett, hogy mert ez a Chantilly valóban nagyon kis termetű, jobban illenek a Varietés színházhoz.

Ime a Poe eszmemenetének egyik példája.

E helyet a „Morgue-utcai gyilkosságok“ cz. elbeszéléséből idéztem, melyben Dupin fölfedezi a gyilkosságok okozóját egy orangutang majomban a már ismert módszerrel. Ugyancsak az ő álarcza alá rejtőzik Poe az „Elsikkasztott levél“-ben is, melyben egy diplomatától visszaszerez egy jogtalanul eltulajdonított s kényes politikai titkot tartalmazó levelet, melyet addig a rendőrség összes ügyességével hiában keresett. E módszer alkalmazása több más jelentéktelenebb művében is megvan és hol ő maga ez az excentrikus bűn-, vagy titokkutató, hol más. Így a „Thou art the man“ sat. elbeszéléseiben.

Aprólcokos kutató természetének, csalhatatlan logikájának bizonyítéka rendkívüli képessége a titkos írások megfejtésében. Elméletének lényege az volt, hogy emberi ész nem birhat oly talányt, tehát titkos írást sem kigondolni, melyet egy másik emberi ész megfejteni nem birna. Erről nem csak több cikket írt, nem csak számos alkalommal mutatta be képességét, hanem „Az arany bogár“ cz. elbeszélésében e módszert az alkalmazás terén is bemutatja, melynél fogva az abc betűi bizonyos matematikai elv szerint csoportosulnak és rendezkednek. Hasonló módozattal fejté meg a „Messenger“-ben, hogy Maclzel híres automat sakkjátékosját emberi kéz mozgatja s megoldotta az eljárást tisztán elméleti uton mi akkor nagy bámulatot keltett.

Az elmondottakból világos Poe szellemének legfőbb tulajdona. Ezt az erős logicát elbeszéléseiben akkora ridegséggel használta, hogy a gondos styluson kívül nem látszik a művészet semmi segélyére szorulni. Módszerének alkalmazása majdnem a csalódás felébresztéséig teljesen tudományos, meg van benne ennek komolysága, ridegsége. Száraz tényeket ad elő, mint ki teljesen tisztában van monadandójával és sokkal becsületesebb, hogy sem ámítani vagy rászedni akarjon. Épen úgy jár el mint Spinoza, midőn philosophiai rendszerét bámulatos logicájával fölépítette, vagy mint Buffon járt el az „arithmetique politique“-jében. E ridegsége néha affectálttá is teszi, affectálja főképp, hogy a műalkotáshoz szükségtelen a teremtő erőnek inspiratioja, önkényessége (spontaneitas), fő a számítás és a hideg

vér. „Azt hiszem, dicsekedhettem azzal, — mond egy helyt — hogy alkotásomnak egyetlen pontja sem a véletlené s hogy művem egészen lépésről-lépésre haladt célja felé egy matematikai probléma határozottságával és szigorú logicájával“. A számításnak a mű első során kell kezdődnie s ha a legelső mondat nincs úgy alkotva, hogy a véghatást előkészítse, az egész munka el van hibázva.

E szigorún matematikai módnak feltalálója épen nem Poe. Nem is ebben áll érdeme és sajátossága, sőt azt mondhatjuk, hogy a görögöktől elkezdve minden idők nem csak bámulták az Oidyposokat, kik rejtvényeket fejtenek meg s jutalmazták őket mint a népmesékben, királyi székkel, királyi nők kezével; hanem a világ nagy gondolkozói a mathematica csalhatatlan logicáját nem egyszer próbálták meg alkalmazni az életre, történelemre, az időjárásra, a statisztika, a moralis élet tüneményeire, sőt az ingadozó, határozatlan dolgokra, minők az álmok, az eshetőségek, véletlen, a jövő, röviden mindaz, mit eddig tudni az emberi ész lehetetlennek tartott. Az ily számításokra e század elején Laplace francia csillagász több kísérletet tett és két művében: „Theorie analytique sur les probabilités“ (1852) és „Essai philosophique sur les probabilités“, megkísértette az ily számításokat szabályokba foglalni. Nem tévedünk, ha kivált ez utóbbi műben találjuk meg Poe analytikus eljárásának vezetőjét. A könyv fényes bizonyítékai rá annál nagyobb hatást tettek, mert fölbresztették szellemének a logikai inductiora különben is szokatlan képességét s nem kételkedett, hogy ezentul semmi sem hiányzik a valószínűség teljesen határozott kiszámítására, csak az alkalmazás pontossága és következettsége. Épen ezért nem állott meg az u. n. bűnügyi eseteknél; hanem mint már említém, e következetes, rideg, majdnem rettenhetetlen logikát, mely nem ismer félrelépést, alkalmazta a tudomány, az akkori fölfedezések vagy a szenvedély egy-egy irányának rajzánál, hogy mint hatnak azok vagy hathatnának megvalósulásuk esetén az életre, az emberiségre vagy egyesekre; de alkalmazta egyszersmind bizarre, phantasticus képek vagy jelenetek rajzára, vagy egyes elméleteknek a végletekig hajtására s így néha úgy szólván játékos eredményekre használta fel képességét.

(Második közlemény következik.)

Ferenczi Zoltán.